

Szilágyi Márton

Egy politikai „pálfordulás” a 18–19. század fordulóján

*Vázlat Rhédey Lajos pályafutásáról**

RHÉDEY, A KÖZÉLETI FIGURA

Rhédey Lajos (1761–1831) pályafutásának rekonstruálására eddig még igazán alapos kísérlet nem történt.¹ A történeti szakirodalom figyelmét csak szórványosan fölkeltő Rhédey a magyar irodalomtörténet-írás számára elsősorban a Csokonai Vitéz Mihályhoz fűződő kapcsolata miatt tűnt érdekesnek, s leginkább arra vállalkoztak az átfogó Csokonai-életrajzok, hogy a költőnek a Rhédeyné Kácsándy Terézia temetésén való közreműködését értelmezzék.² Ez a perspektíva pedig óhatatlanul torzította Rhédey megítélésének az arányait: rá voltaképpen csak azért irányult némi figyelem, hogy benne a szegény Csokonai iránt érzéketlen mecénás prototípusát lehessen megrajzolni. Pedig Rhédey ennél jóval sokszínűbb és érdekesebb figura volt: egy komoly tekintéllyel, kapcsolati hálóval és presztízzsel rendelkező, társadalmi értelemben emelkedő református köznemes, aki nyilvánosan vállalt kormányzatellenes politikai nézeteinek radikális megváltoztatásával képes volt az uralkodó bizalmát elnyerni.³

* A tanulmány témájáról 2011 elején alkalmam volt előadást tartani a Szijártó M. István vezette posztgraduális 18. századi műhelyszeminárium (ELTE BTK) keretében; a vita során elhangzott vagy utólag hozzám írásban eljuttatott hozzászólások (többek között Szijártó M. István, Szűcs Zoltán Gábor, Bodnár-Király Tibor megjegyzései) sokat segítettek a dolgozat végső formájának kialakításában. Bécsi levéltári kutatásaimhoz Fazekas István levéltári delegátus nyújtott pótolhatatlan segítséget.

¹ Rhédey életrajzára mindmáig a legrészletesebb – bár erősen hiányos – kísérlet: Hellebronth é. n.: 315. Jól használható még Benda Kálmán rövid és informatív jegyzete is: Benda (szerk.) 1952–1957: I. 267. Számos tévedést tartalmaz Komáromy András cikke: Komáromy 1883a: 135. Czákó Károly genealógiai vázlata igen kevés figyelmet szentel Rhédey Lajosnak: Czákó 1929: 5. Borbély Szilárd legutóbbi életrajzi vázlata több helyen téves és pontatlan: Borbély 2006: 86–87.

² Ennek az eseménynek az értelmezésére lásd két korábbi kísérletemet: Szilágyi [2003]; 2010.

³ A Rhédey-hagyaték egy része még a 19. században bekerült a Magyar Nemzeti Múzeumba, erről lásd Komáromy 1883b. Az időközben a Magyar Országos Levéltárba átkerült anyag újrendezés utáni állapotáról: Vass 1976. A Rhédey Lajosra vonatkozó rész – amely az alábbi életrajzi vázlatához igen kevés érdemi anyagot tartalmazott: MOL P 1868 14. csomó 77. tétel. Kelemen István hívta fel a figyelmet a Rhédey család Nagyváradon őrzött levéltári hagyatékára (Bihar megye levéltára 141-es leltár, 267-es iratcsomó): Kelemen 1997: 212. Ez utóbbi áttekintésére a tanulmány írásakor nem volt módom.

Az előkelő köznemesi családból származó Rhédey Lajos 1761-ben született a Heves megyei Kisrédén. A családnak ekkor már volt egy grófi ranggal rendelkező, erdélyi ága is a köznemesi státusú magyarországi mellett: Rhédey ez utóbbihoz tartozott. A katonai akadémia elvégzése után hadapród lett a 37. (Siskovics) gyalogezredben. Bihar megye ajánlására 1780. június 8-tól 1783. március 8-ig a bécsi magyar testőrségnél szolgált. Innen alhadnagyi rangban a 8. (Wurmser) huszárezredbe került. 1792-ben aranysarkantyús vitéz lett.⁴ Feltehetőleg Bécsben vált szabadkőművessé, nem tudni pontosan, mikor: 1783-ban a János-rendi „Zur gekrönten Hoffnung”, 1786 és 1793 között pedig a szintén János-rendi „Zur neugekrönten Hoffnung” páholy tagja volt.⁵ A legfontosabb bécsi páholy, a „Zur wahren Eintracht” protokollumai szerint 1782-ben és 1783-ban több ízben látogatóként itt is felbukkant.⁶ Az 1790-es években jó barátságot ápolt Szulyovszky Menyhérttel,⁷ Kazinczy Ferencsel és Szentmarjay Ferencsel, azaz három olyan személlyel is, akit később a Martinovics-összeesküvésben való részvételért letartóztattak és elítéltek; sőt, az 1794. május 14-én kelt, Habsburg-ellenes röpirat, az úgynevezett „piskolti levél” szerzőségével is őt gyanúsították,⁸ ezt azonban nem lehetett rábizonyítani. Rhédey jelen volt 1794. július 7-én Nagykárolyban, gróf Károlyi József főispáni beiktatásán; ezt az eseményt utólag, a Martinovics-összeesküvés vizsgálatakor a szervezkedés előtörténeteként értelmezték. Rhédey aláírása szerepelt azon a listán is, amelyen Szabolcs megye kezdeményezésére a magyar színház anyagi támogatását vállaló személyek aláírása olvasható; a névsor egyébként számos olyan nevet tartalmazott, akik nemcsak a kulturális természetű vállalkozásoknak, hanem akár radikálisnak számító politikai elveknek is a hívei voltak.⁹ Rhédey körül már itt felsejlik egy olyan ismeretségi kör, amelynek egy része néhány év múlva a Martinovics-összeesküvés vádlottjai között tűnik föl. Rhédey ekkor demonstratív módon, nyilvánosan hangoztatta franciabarátságát.¹⁰ Amikor Zemplénben vizsgálat indult a politikailag legveszélyesebb személyek ellen, nem véletlenül merült fel az ő neve is. A vizsgálat következtében I. Ferenc 1797. október 21-én *fiscalis actio* elrendeléséről határozott – többek között – Rhédey ellen is; a nádor 1797. november

⁴ Hellebronth é. n.: 315. Ez a tény önmagában is figyelemre méltó, a század folyamán – ahogyan erre Szijártó M. István felhívta a figyelmemet – viszonylag csekély, száz fő alatti az ily módon kitüntetettek száma, s ezt Rhédey viszonylag fiatalon érte le. Egyelőre források híján eldönthetetlen, miképpen sikerült megkapnia ezt a címet.

⁵ Irmen (Hrsg.) 1994: 367.

⁶ Irmen (Hrsg.) 1994: 101, 116, 128.

⁷ Szulyovszky Menyhért hozzá intézett, 1790. július 16-i levele: Benda (szerk.) 1952–1957: I. 267–270.

⁸ A röpirat szövege: Benda (szerk.) 1952–1957: I. 1039–1041. A „piskolti levél”-ről: Benda (szerk.) 1952–1957: II. 290.

⁹ H. Balázs 1967: 205–207.

¹⁰ Franciabarát kijelentéseiről az 1794-ben, Zemplén megyében elindított vizsgálat adott számot (Rhédey Zemplénben táblabírói címmel rendelkezett). A vizsgálatra lásd: Domanovszky (s. a. r.) 1925–1935: I. 128–171; Eckhardt 2001: 134. Eckhardt itt nem azonosította az idézett forrásban szereplő „Rédéy”-t, pedig bizonyosan Rhédey Lajosról van szó.

10-én ennek elhalasztását kérte, arra hivatkozva, hogy még együtt van a zempléni és bihari inszurgens regiment is, márpedig ez utóbbinak Rhédey az ezredese, s így az intézkedés feszültséget szülhetne. Az uralkodó ezzel egyetértett.¹¹ A Zemplén megyei vizsgálat 1798-as lezárulása után I. Ferenc Rhédeyt lázító beszédei miatt a közgyűlésen való megfeddésre ítélte; a fiscalis actiótól egyelőre ugyan eltekintett, ám törölte őt Zemplén, Bihar és Szatmár vármegye táblabírái közül, s utólag, 1799 őszén Abauj és Szabolcs vármegye táblabírái közül is elrendelte nevének törlését.¹²

Ezen a ponton Rhédeynek több választása is lehetett. Ekkor még börtönben voltak azok az egykori zempléni barátai, akiknek az útja a megyei keretek között folytatott, indulati alapú szervezkedésből a szervezett összeesküvés irányába vezetett. Rhédey a Martinovics-összeesküvésbe – szerencséjére – nem keveredett bele, így számára a kegyvesztettség elfogadása és a magánéleti körbe való visszahúzódás reális lehetőség lett volna. Ő azonban erre a helyzetre alapvetően más módon reagált. 1800-ban Bujanovics Károly udvari ágensen keresztül 50 újoncot és eltartásukra 2000 aranyat ajánlott fel az uralkodónak, egyúttal pedig kérte büntetése elengedését és a kamarási kulcs majdani odaítélését. Az államtanács megvitatta az ügyet, s ennek alapján az uralkodó a felajánlást elfogadta, de nem helyezte kilátásba a kamarási rangot.¹³ Rhédey 1802-ben Szatmár országgyűlési követe lett, s tízezer forintot adományozott a Ludoviceum céljaira.¹⁴ Ez igen komoly vagyont sejtet, hiszen Rhédey ezek szerint három év leforgása alatt kétszer is jelentős összegeket tudott kifizetni.¹⁵ A kegyvesztettséget számottevő följánlással feledtető Rhédey gesztusa egyébként aligha volt egykorúan közismert – Kazinczy például erre soha nem utalt, pedig ő minden pletykát szívesen továbbadott Rhédeyről.

Rhédey 1805 után az 1807-es országgyűlésen is Szatmár második követeként volt jelen, és ekkor már az udvar legszilárdabb hívei közé számított mint a „mérsékelték”, „jó érzelműek” bármikor mozgósítható tagja.¹⁶ Országgyűlési

¹¹ Domanovszky (s. a. r.) 1925–1935: I. 187–188.

¹² Domanovszky (s. a. r.) 1925–1935: I. 261–263; Benda (szerk.) 1952–1957: III. 56.

¹³ Domanovszky (s. a. r.) 1925–1935: I. 324–326.

¹⁴ Domanovszky (s. a. r.) 1925–1935: I. 565. Rhédey adományáról lásd az 1802: 4. számú törvényt: Magyar Törvénytár 1901. 281.

¹⁵ Rhédey gazdálkodásáról és vagyongyarapodásáról az összegyűjtött források semmi érdemlegeset nem tartalmaznak, így ennek az életrajzi vázlatnak is az a legfőbb hiányossága, hogy erről a kérdéssel nem tud a biográfia összefüggéseiben belül újat mondani. Talán későbbi kutatások pótolni tudják ezt a hiányt.

¹⁶ Rhédey Szatmárban táblabíróként volt jelen. Bihar vármegyében a követválasztás 1807. február 8-án ment végbe. Első követnek közmegegyezéssel és közfelkiáltással Beöthy László alispánt választották. A második követ posztjára több jelölt volt, Rhédey, Péchy Imre, Kazinczy Dienes és Domokos Lőrinc. Utóbbi kettő visszalépett, Rhédey pedig jelezte, hogy amennyiben Szatmárban ismét megválasztják, azt fogadja majd el. Így Biharban Péchy Imre lett a második követ. Szatmárban pedig valóban megválasztották második követnek Rhédeyt. A Bihar vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvének vonatkozó részét egykorúan közölte a sajtó: *Hazai Tudósítások* 1807. Pünkösdi hava [május] 16., 319–320. A szatmári választásról: *Hazai Tudósítások* 1807. Szent Iván hava [június] 27., 421. Követi működéséről: Domanovszky

tevékenysége és politikai hasznossága – azaz az ellenzékkel való rendíthetetlen szembenállása – hamarosan meg is hozta az eredményt.¹⁷ Rhédey császári királyi kamarás lett, 1808-ban, a király esküvője alkalmából megkapta a Lipót-rend kiskeresztjét is.¹⁸ Ugyanebben az évben, 1808. október 28-án a grófi címet is elnyerte,¹⁹ és kinevezték Bihar megye adminisztrátorává.²⁰ Beiktatása március 28–29-én zajlott le Nagyváradon.²¹ Ebben az időszakban Rhédey folyamatosan olyan kitüntetésekben részesült, hogy nem tűnt teljes képtelenségnek az a Kazinczy rögzítette – persze ellenőrizhetetlen, s nem is valószínű – pletyka sem, amely Rhédeyben még ennél is komolyabb tiszttség lehetséges betöltőjét látta:

„Bécsi útam alatt voltam Pozsonyban is, hol Rh[édey] már insurgens Uniformban jár mint jövődöbeli Generális. Ő oly nagy kegyelemben áll, hogy midőn az udvarnál arról folyt a kérdés, ha Majláth legyen e Personalis vagy Aczél, 's a' két fél meg nem tudott egyezni, Felsőleges Urunk elunta a kéteskedést, 's így kiálta-fel: Ich weiss, wie ich den Streit zu endigen habe, ich will den Rhédey zum Personalen machen. Elrémültek. Azon múlt el a' dolog, hogy Rhédey nem pápista.”²²

Rhédey karrierépítésének következő lépcsőfoka az volt, hogy 1810-ben titkos tanácsosi címért folyamodott. Beadványa azért különösen figyelemreméltó, mert itt ő maga foglalta össze mindazt, amivel – szerinte – kiérdemelte volna ezt

(s. a. r.) 1925–1935: II. 737–739, 756–757, 830–832; III. 23–24, 85–88. Vö. még Kazinczy levele Szemere Albertnek, 1808. jan. 30. (Kazinczy 1960: 147.)

¹⁷ Az 1807-es országgyűlés feszültségeiről és hangulatáról, s így közvetve arról is, miért volt fontos az udvarnak a lojális követek támogatása: Wertheimer 1896a–b. Arról, hogy Rhédeyt a „miniszeri párt” tagjának tekintették: Uo.: 396.

¹⁸ A január 7-i kinevezésről tudósított: *Hazai Tudósítások* 1808. Boldog Asszony hava [január] 16., 32. Erről megemlékezik: Kazinczy Ferenc levele Gr. Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1808. jan. 28. (Kazinczy 1894: 294.)

¹⁹ Grófi címének megszerzésére: A királyi könyvek 1895: 180.

²⁰ A személyét övező gyanakvásról árulkodnak Cserey Farkas ez alkalomból írott sorai: „Meg nem foghatom, hogy Cancellariusunk Administratorának hogy választhatott egy Rhédei Lajost, képzelheted magad, hogy az uiságokba ezen ui méltóságát olvasván Rhédeinek – milyen gondolatok, érzések ébredtek bennem, levedel valamennyire meg vigasztalt, hogy Gr. Teleki maga választotta; e csak jobb volna valamivel, de nem sokkal, mintha a leg főbb kormánytul tétett volna oda.” Cserey Farkas levele Kazinczynak, Marosvásárhely, 1808. márc. 17. (Kazinczy 1894: 364.) Vö. még Kazinczy Ferenc levele Majthényi Lászlónak, Széphalom, 1808. ápr. 30. (Kazinczy 1927: 229–231); Kazinczy Ferenc levele Kazinczy Péternek [1808. máj. 6–8.]. (Kazinczy 1960: 155–156.)

²¹ A beiktatási ünnepségről Keresztessy István „Szabad Királyi Debreczen Városa Fiskálisa” számolt be részletesen: *Magyar Kurír* 1808. 32. (ápr. 1.), 498–503. A tudósítást kommentálja Kazinczy Ferenc levele Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1808. ápr. 30. (Kazinczy 1894: 408–409); Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak, Széphalom, 1808. ápr. 30. (Kazinczy 1894: 415–416.)

²² Kazinczy Ferenc levele Gróf Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1808. okt. 29. (Kazinczy 1895: 105.) Az idézet első felébe megjegyzendő egyébként, hogy 1809-ben Rhédey végül nem lett az insurrekció ezredese sem, Biharban ezt a tisztséget Dobozy Lajos kapta meg: Kazinczy Ferenc levele Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1809. júl. 6. (Kazinczy 1895: 436.)

az újabb királyi kegyet.²³ Első helyen hűségének és az uralkodó iránti ragaszkodásának bizonyítékául az újonccállításban mutatott szorgalmára hivatkozott, külön kiemelve, hogy saját költségén mennyivel járult hozzá a sikerhez („250 Mann [sic!] zum hussaren Regiment Hessen Homburg auf meine eigene Ankosten gestellt”). Ezután említette meg azt, hogy a legutóbbi két nemesi felkelés alkalomával mindenki meglegedésére ezredesként szolgált. A harmadik érve a Bihar megyében immár harmadik éve viselt adminisztrátori hivatal ellátása volt, amelyet ráadásul ingyen tölt be („sogar ohne das ein gebührende Honorarium zu fordern”). Mindez azonban nem bizonyult meggyőzőnek: az uralkodó csak azt jegyezte rá a kérvény alapján készült felségelőterjesztésre, hogy az országgyűlés után lehet arra visszatérni, milyen kitüntetést kellene kapnia Rhédeynek.

Rhédey néhány évvel később újabb kérvényt nyújtott be a titkos tanácsosi rang elnyerése érdekében. Az irat nincs datálva, keletkezési időpontjára egyrészt abból lehet következtetni, hogy a hozzá mellékelte – még említendő – másolat 1814. szeptember 10-i dátummal van ellátva, másrészt pedig a kérvényben Rhédey azt állítja, nyolcadik éve adminisztrátor. Úgy tűnik tehát, 1814 végén, esetleg 1815 elején próbálkozhatott újra. Korábbi kérvényének a szerkezetén alapvetően nem változtatott, vagyis úgy vélhette, a kívánt rangot ugyanazok az érdemek hozhatják el neki, mint amelyeket már öt évvel korábban is sorra vett. Amit viszont még hangsúlyosabbá tett, az a katonaiállásban mutatott serénység volt: egy mellékletet csatolt a kérvényéhez, amelyben tételesen ki volt mutatva, hogy munkálkodásának köszönhetően Bihar vármegye hány rekrutát állított ki 1812 és 1814 között. Rhédey szerint tehát valószínűleg ez lehetett volna az uralkodó szemében a legfőbb eredmény. Ezen a kérvényen azonban már semmi olyan rájegyzés sincs, amely bármiféle intézkedésre utalna, mintha bele sem került volna a szokásos ügyintézés gyakorlatába. Rhédey ezúttal is kudarcot vallott: karrierjének addigi, 1808-as csúcsa után most sem sikerült az előrelépés.²⁴ Hogy pontosan miért, arról nem tanúskodnak az iratok.

A két sikertelen kérvény közti időszakban Rhédey alighanem megpróbálta saját pozícióit megerősíteni. Erről tanúskodik az az 1813. január 11-i, Hager bárótól, a Polizeihofstelle alelnökétől származó összefoglalás, amely szerint Rhédeytől és Drevenyák Ferenc udvari tanácsostól²⁵ szinte egyszerre érke-

²³ Rhédey 1810. augusztus 8-án, Nagyváradon kelt kérvénye mellett itt megtalálható herceg Metternich felségelőterjesztése, az uralkodó, I. Ferenc elutasító végzésével (az utóbbi dátuma: Wien, 1810. október 15.): ÖStA HHStA Staatskanzlei, Interiora, Geheime Räte, Kt. 12, Rhédey.

²⁴ Ez a kérvény más kézírással íródott, mint az előző, de ugyanott található: ÖStA HHStA Staatskanzlei, Interiora, Geheime Räte, Kt. 12, Rhédey.

²⁵ Drevenyák Ferenc életrajzi adatai nagyrészt föltáratlanok. A szomolnoki bányafelügyelőség assessora és a felső-magyarországi kerületi bányatörvényszék referense; 1792-ben, megelőzve a rangsorban előtte álló assessorokat, tanácsos (actualis consiliarius) lett. Neve szerepel II. Lipót azon listáján is, amelyet 1791-ben Sándor Lipót nádor tájékoztatására állított össze (Mályusz [szerk.] 1926: 438). Szomolnoki főfelügyelőként merült föl a neve egy 1803. augusztus 15-i bányaiügyi bizottsági ülésen is (Domanovszky [s. a. r.] 1925–1935: I. 611–612). Kazinczy egy leveléből tudjuk, hogy 1810. november végén hunyt el; Kazinczy azt is rögzítette róla – nyilvánvaló gyanakvással és ellenszenvvel kezelvén őt – hogy „Rhédey Lajos és Lónyai Gábor

zett beadvány, amelyben egymás érdemeit hangsúlyozzák. Rhédey Drevenyákot gömöri főispánnak javasolta, míg – Hager szerint – Drevenyák ugyan nem nevezte meg pontosan azt a kegyet, amelyben Rhédeyt részesíteni kellene, de arra célzott, hogy a Szent István-rend odaítélése helyes lenne. A Baldaccitól származó felségelőterjesztésben fölmerült Drevenyák és Rhédey régi barátsága, s noha az előterjesztő véletlenül tekintette az egymást kölcsönösen dicsérő javaslatok egyidejű beérkezését, ez az elhárító értékelés is azt mutatja, fölmerülhetett a kölcsönös megegyezés lehetősége; s ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy Hager összefoglalása szerint – hiszen az eredeti beadványok nem találhatók itt meg – Drevenyák éppen azzal érvelt, amivel korábban és majd később is Rhédey a saját nélkülözhetetlenségét hangsúlyozta: a 607 rekruta és a 80 ló kiállításával. Ennek az érvnek a felbukkanása nem mutatja teljesen spontánnak Drevenyák javaslatát – de legalábbis gyanús az ügy. Az uralkodó rezolúciója azonban mindkét személyiség kapcsán elhárító volt: úgy vélte, alkalomadtán meg kell fontolni a lehetséges elismerést.²⁶

Van nyoma annak, hogy Rhédey ugyanebben az évben még egyszer Hager báróhoz fordult, ezúttal bizalmas jelentéssel, amely akár feljelentésnek is tekinthető. Ez ugyanis voltaképpen informátori jelentés lehetett, de olyan denunciació, amely beküldőjének rangjával és társadalmi állásával jelezte saját súlyát. Az eredeti irat ugyan nem maradt fenn, de Hager összefoglalása tartalmazza a lényegét, s azt is, hogy mindez Rhédey Lajostól érkezett be – ezt Baldacci felségelőterjesztésként az uralkodónak is továbbította, s I. Ferenc rezolúciója is rajta van az iraton. Rhédey három ügyet nevezett meg. Az első Tököly Száva Arad megyei birtokossal kapcsolatos; ő – Rhédey szerint – Oroszországba, Odesszába készül utazni, ám ezt, mivel Tököly Oroszország eltökélt híve, meg kellene akadályozni.²⁷ Az összefoglalás nem említi Tököly szerb mivoltát, s azt sem, milyen céllal készült Oroszországba. Rhédey ezután Szaplontzai Sándor Arad vármegyei szolgabíró visszaéléseit tette szóvá. A harmadik ügy a legkínosabb, mert immár egyértelműen politikai denunciació: kísérlet arra, hogy Rhédey megakadályozza Péchy Imre²⁸ alnádori kinevezését. Érvéle szerint Péchy az ellenzéknek

Diaetalis barátja” volt, valamint hogy megkapta a Szent István-rendet, nem nemesi családból származott, s maga érte el a nemesi címet és kapott birtokot Taktakenézen (Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak, Széphalom, 1810. dec. 8. [Kazinczy 1898: 193–194], azaz Rhédey és Drevenyák barátsága valóban közismert lehetett.

²⁶ ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Baldacci, Vorträge an die Polizeihofstelle 1813: 32.

²⁷ A magyarországi szerb nemzeti politikai koncepciójáról: Arató 1980: 126–128.

²⁸ Ifjabb Péchy Imre (1753–1841) Bihar vármegye jegyzője 1783-tól, 1787-től másodalispán, 1791 és 1803 között első alispán (Fallenbüchl 1987–1994: V. 668). Bihar megye követe az 1796-os, 1802-es, 1805-ös és 1807-es, Pest megye követe az 1812-es országgyűlésen. A tiszántúli református egyházkerület és a debreceni Kollégium főgondnoka (1801–1839), 1813-tól 1815-ig alnádor, 1824-től a Hétszemélyes Tábla bírása. A Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja (1830). 1835-ben megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét (Névjegyzéke 1914: 61). Személye gyakran előkerült már az 1790-es évek besúgói jelentéseiben és Sándor Lipót ügyviteli jegyzőkönyvében is (Benda [szerk.] 1952–1957: III. 26, 77, 183, 191, 192, 200, 205, 206, 208, 211, 262, 284).

és a református pártnak befolyásos vezetője, s az ő kinevezése ezeket a köröket erősítene. Péchy persze már régóta Rhédey politikai ellenfelének számított, ám a beadvány időpontjában már nem Biharban, hanem Pest vármegyében működött – Rhédeyt ez esetben tehát inkább a bosszú és a törlesztés foglalkoztathatta. Mindenesetre ez az akció nem járt sikerrel: az uralkodó a rezolúciójában Péchy ügyére egyáltalán nem is reagált – a másik két ügyben látott csak szükségesnek bővebb felvilágosítást és intézkedést – Péchy alnádorrá való kinevezése ekkor már eldöntött tény lehetett.²⁹

Kétségtelen persze, hogy Rhédey Bihar megyei tevékenysége éppen azért járt komoly konfliktusokkal, mert vele szemben ott állt egy olyan érdekcsoport, amelynek Péchy Imre volt az egyik meghatározó figurája. Még az adminisztrátori kinevezés előtt, az 1803. szeptemberi restauráció alkalmával Kazinczy jegyezte föl Rhédey taktikáját, amelyet éppen ez az ellentét határozott meg: „Péchy Imre látta az ellene törekedő Rhédey Lajos erőszakát, ki eggyet értvén Kánonok Gróf Haller Ferencczal, a' Baróti bocskoros Nemeseket becsődíteté, boroztatá, 's Péchy ellen tüzelteté.”³⁰ Ez az eset Kazinczy számára azért volt különösen fontos, mert itt öccsének, Dienesnek az alispánná választása forgott kockán – Dienes végül is ekkor másodalispán lett. A Rhédey által alkalmazott módszerek persze – amelyeket Kazinczy elítélően erőszakosnak minősít³¹ – bevett eljárásai voltak a megyei tisztújításoknak.³² Ennek csak azért érdemes jelentőséget tulajdonítani, mert a megye tisztikarán és nemességén belüli feszültségek Rhédey adminisztrátori tevékenysége alatt eszkalálódtak, igaz, elég lassan; márpedig ez nem történt meg mindenhol és mindenkivel. A fordulópont az 1816-os tisztújítás volt: ekkor Rhédey – a tisztújítást megelőző napon tett ígérete ellenére – másodalispánnak kandidálta öccsét, Ferencet, s közfelkiáltással meg is választatta.³³ Ezután az ellenzék a restaurációs törvény megsértése és egyéb visszaélések miatt feljelentette Rhédey adminisztrátort.³⁴ Rhédey a számára kedvezőtlenül alakuló vizsgálat elől visszahúzódott családi birtokára, Kisrédére.³⁵ A hosszan elnyúló vizsgálat³⁶ lefolyása és részletei ugyan nem világosak, de annyi bizonyos, hogy mindez nem vezetett gyors bukásához. Hiszen Rhédey csak 1825-ben hagyta el Bihar megyét: 1825 januárjában – miután bihari tisztségéből felmentették – Bereg vármegye admi-

²⁹ Az iratot lásd ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Baldacci, Vorträge an die Polizeihofstelle 1813: 323.

³⁰ Kazinczy Ferenc 2009a: 308. A restaurációról levélben is beszámolt: Kazinczy Ferenc levele Bárány Prónay Sándornak, Várad, 1803. szept. 23. (Kazinczy 1893: 107); Kazinczy Ferenc levele Bárczay Ferencnek, Érsemlyén, 1803. okt. 24. (Kazinczy 1960: 69–71.)

³¹ Kazinczy a tömegjelenetekkel tarkított, a kisenemesek itatására alapozott tisztújításokról általában is rossz véleménnyel volt (Völgyesi 2010b).

³² Soós 2009.

³³ A tisztújítás eredményéről egykorúan hírt adott: *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1816. Szent Jakab hava [július] 10., 17–18 ; Soós 2009: 94.

³⁴ A vizsgálat kapcsán keletkezett 1817 májusában egy felségelőterjesztés is (ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten 1817: 656).

³⁵ Ehhez lásd Gr. Török József levele Kazinczy Ferencnek, Szalárd, 1819. szept. 17. (Kazinczy 1906: 510.)

³⁶ Még 1828-ban is folyik az ügy (MOL A 39 1828: 3349, 1828: 12764).

nisztrátorává nevezték ki.³⁷ Itteni tevékenysége szintén keltett feszültségeket. Kazinczy ezt a következőképpen összegezte: „Ezt a rossz embert az Udvar 1825 büntetésül Biharból Beregbe küldé Administrátornak, holott minden más Administrátort Fő-Ispánokká teve, s minthogy ott is rosszat teve, gazúl vivén a Restauratiót, vele lemondattak a hivataláról.”³⁸ Kazinczy unokaöccse, Kraynik Aloyz még ennél is erősebb szavakkal minősítette Rhédey ténykedését az 1829-es beregi tisztújítás alkalmával: „Eddig hallotta Uram Bátyám, mint tetézé be G. Rhédey Lajos fesletségeit, törvénytelenégeit a Bereghi restauratióval; – kutyából csakugyan soha se léssen szalona; – ezen tette már maga meg érdemlené a Cassíroztatást, Rhédey Jósi vejével való bánása pedig (kire filiam sponsam nurum reá tolván valóságos Örülté tette) az akasztófát.”³⁹ Arról, hogy valójában mi is történt ekkor, Kazinczy egy másik levelében részletesen kitért: eszerint Rhédey az eljárási szabályokat sértette meg, hogy az általa kívánt személyek lehessenek alispánok; ezért egyfelől csak a saját emberét kandidálta másodalispánnak, majd – ellene mondván a szavazatok számlálását előíró rendeletnek – a régi gyakorlatnak megfelelően ki akarta kiáltatni saját, egyedüli jelöltjét, s amikor erre a rendek nem voltak hajlandóak, félbeszakította a restaurációt.⁴⁰ Rhédey 1830. március 27-i dátummal egy a kancellárhoz intézett beadványban kérte a tisztségéből történő felmentést, hivatkozva magas életkorára és meggyengült egészségére, s egyúttal kérte, hogy az uralkodó kegyeskedjék kinevezni császári és királyi titkos tanácsossá.⁴¹ Tudtunkkal ez volt Rhédey harmadik kísérlete arra, hogy kérvényezze ezt a címet, amely feltehetőleg a talán leginkább vágyott rang volt a számára – de ezúttal is kudarcot vallott. A király felmentette ugyan Rhédeyt a beregi adminisztrátori tisztség alól, de csupán királyi megalégedése kifejezésével.⁴²

Rhédey 1831. május 21-én szélütés következtében hunyt el Pesten. Kazinczy a halálhírt nem kevés malíciával így kommentálta: „Sőt, gyönyörű nap, bár esős

³⁷ *A Hazai és Külföldi Tudósítások* 1825. január 15-i tudósítását idézi: Kölcsey 2005: 561. Hírt adott róla még: *Magyar Kurír* 1825. január 4., 8. A beregi restaurációról Kazinczy Ferenc levele Cserey Miklósnak, 1825. szept. 2. (Kazinczy 1909: 403); Kazinczy Ferenc levele Gr. Gyulay Karolinának, Újhely, 1825. szept. 6. (Kazinczy 1909: 404–406.) I. Ferenc levele, amelyben a kinevezés szándékát közli herceg Koháry Ferenc kancellárral, 1824. december 25-én kelt, s meglehetősen kemény retorziókat helyez kilátásba, ha Rhédey beregi adminisztrátorként nem járna el kellő eréllyel (MOL A 45 1824: 446).

³⁸ Kazinczy 2009a: 322–323.

³⁹ Kraynik Aloyz levele Kazinczynak, Érsemlyén, 1829. aug. 5. (Kazinczy 1911: 92.)

⁴⁰ „Bereghben Gróf Rhédey Lajos, elébb Bihari Adminisztrátor, megválasztatá Lónyai Jánost első Vice Ispánnak, s látván hogy az általa protegált Pogány József nehezen választatik meg másodiknak, nem candidála második Vice Ispánt, hanem azt kívánta hogy Pogány kiáltassák ki, s minthogy azt a Rendek nem akarák, félbe szakasztá a Restauratiót, s most Commissio van Bereghben. Bár azoknak az investigáló Commissióknak haszna volna, s büntettetnék a bűnöst, hogy példa legyen másoknak” (Kazinczy Ferenc levele Cserey Miklósnak [1829]). (Kazinczy 1911: 156.) A restauráció körüli vizsgálatról: MOL A 45 1829: 881. Itt található az eseményekről részletesen beszámoló Komlósy László alispán latin nyelvű beadványa is (1829. okt. 8.): MOL A 39 1830: 1137.

⁴¹ MOL A 45 1830: 372.

⁴² *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1830. Pünkösöd hava [május] 5., 281.

és hideg, mert ez nap hala meg Pesten Gróf Rhédey Lajos, egykor Bihar, tovább Bereg Várm. Administrátora, de a' ki rossz maga viseletei miatt mind a' két helyről gyalázzal elmarada.”⁴³ Gróf Rhédey Lajost – végakarátának megfelelően – Nagyváradon temették el.⁴⁴

RHÉDEY, A MAGYAR KULTÚRA MECÉNÁSA

Rhédeynek a követi és adminisztrátori működése során folyamatosan kinyilvánított lojalitása egy ponton, a kulturális intézmények támogatása kapcsán nem volt feltétlen. A nyelvkérdésben, azaz egy nyelvművelő társaság és egy nemzeti színház alapítására, valamint a Nemzeti Múzeum támogatására irányuló rendi törekvések mellé állva nem követte az udvar álláspontját.⁴⁵ 1806-ban közetgyűjteményét,⁴⁶ 1807-ben pedig könyv- és kéziratgyűjteményét is a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta,⁴⁷ 1827-ben pedig hatezer forintot adományozott a múzeumnak.⁴⁸ Jótékony cselekedetei közé tartozott, hogy 1819-ben a Rhédey-kertet Nagyvárad városának adta hatezer forintnyi tőkével. Azt kötötte ki, hogy az összeg kamataiból gondozzák a kertet és első felesége, Kácsándy Terézia ottani síremlékét, ahol ő is nyugodni kívánt, s ahol végül el is temették.⁴⁹

Rhédey számára a másik fontos szenvedély a magyar nyelvű színjátszás támogatása volt. Láttuk, már az 1794-es nagykarolyi installáción aláírásával támogatta egy magyar nyelvű társulatnak helyet adó színház felépítését. Kelemen László naplójának fennmaradt töredékeiből pedig kiderül, hogy amikor a magyar színház társulat – a pest-budai játéklehetőségét elvesztő Első Magyar Játékszíni Társulat Wesselényi Miklóstól támogatott csapata – Nagyváradra került 1799-ben, Kelemenéknél Rhédey segített: „A végső pusztulástól meg menteni kívánó Hazafiak ohajtásokra, Ezen Társaságot tulajdon Gondviselése és Igazgatása alá fogadta Tit. Rédey Rédey Lajos Úr 1799-dik Esztendőnek elején, és egész szorgalom-

⁴³ Kazinczy 2009a: 378.

⁴⁴ A halálhír: *Hazai s Külföldi Tudósítások* 1831. Pünkösöd hava [május] 25., 329.

⁴⁵ Arról, hogy Rhédeynek ez az állásfoglalása nem szolgált az udvar tetszésére, Baldacci államtanácsos 1807. október 31-i kabineti véleménye árulkodik, ahol is a Nemzeti Múzeumot támogató személyek között a következőképpen említi meg Rhédey nevét: „welche sich sonst als Gegner der dem kön. Interesse nachtheiligen Anträge bekannt machen, wie z. B. Rhédey und Lónyay” (Szekfű [szerk.] 1926: 294).

⁴⁶ *Hazai Tudósítások* 1806. Karácsony hava [december], 417. Vö. még a következő kommentárral: Cserey Farkas levele Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1807. jan. 8. (Kazinczy 1893: 462.)

⁴⁷ „Méltóságos Kiss Rhédei Rhédei Lajos Ur Királyunkhoz és Hazánkhoz vonzó szeretetéből az Felső Herceg, és Kedves Nádor-Ispánynak kívánsága szerint fel-állítandó Nemzeti-Gyűjtemény-Háznak gyarapítására ismét új példát mutatni kívánván, az Könyvházát szép régi Kézirásokkal meg ajándékozni méltóztatott: melyek leg-inkább azért nevezetesek, mivel az 1634. 1638. et 1681. Ország Gyűléseknek Magyar Nyelven írtt Napi jegyzéseiket elő-adják” (*Hazai Tudósítások* 1807. Szent András hava [november] 7., 309).

⁴⁸ Domanovszky (s. a. r.) 1925–1935: III. 73. Rhédey adománya az 1827: 35. számú törvény 2. paragrafusában (Magyar Törvénytár 1901: 471).

⁴⁹ Az 1819. január elseji keltezésű okiratot közölte: *Tudományos Gyűjtemény* 1819: VI. 115–117.

mal jó-rendbe szedvén azt, élelméről gondoskodván nevelte...⁵⁰ A színtársulat tulajdonosával, idősebb báró Wesselényi Miklóssal Rhédey levélben igyekezett tisztázni azt a félreértést, hogy ő el akarná idegeníteni a társulatot Wesselényitől. A következőképpen foglalta össze mindazt, amit a társulat érdekében tett:

„Az actorokat sem oldozta fel senki is az ő contractuális kötelességek alóll, hanem mindektánna tsak nem két hónapokig egy kr. fizetést sem kapván már tovább nem élhettek s szíjjel akartak oszlni, én őket nagy kérelemmel vettem arra hogy let-sendedgyenek s szándékokat változtassák legalább addig míg válaszod érkezik, mert Kotsi azt mondotta, hogy ő azonn nyomoruságos környül állásokról tudositott; de mivel az éhezők semmi féle argumentumokkal jól nem lagnak ésők átaljába élelmek keresésére a Theatrumot elhagyni magokat declarálták 80 Rfrot osztogattam ki köz-tők s a gazdájokat is (:a kik már enniek adni sem akartak, s tsak nem ki hányattak házaikból is): elhivatván kezességet vállaltam magamra érettek s e szerént meg kap-ván ők is élelmeket le tsendesedtek s az által ki ki teljesíti kötelességét a mennyire tsak az emberi gyarlóság engedi...⁵¹

Úgy tűnik, ő nevezte ki először a társulat élére igazgatónak Sehy Ferencet, majd annak halála után Kótsi Patkó Jánost.⁵² 1799 tavaszán ő szervezte meg a társulat debreceni vendéjátékát is; erről tanúskodik a debreceni főbíróhoz intézett magyar nyelvű levele.⁵³ Rhédey azonban hamarosan (már 1799 augusztusában) levette a kezét a társulatról: „Rhédey Lajos úr annak utána a Társaságot Áprilisban ismét Debreczenbe által szállította és jó-gondját is viselte; de azonban némely nyughatatlan Tagoknak Makrantzos furfangságok végett terhes foglala-tossága miatt meg-unatkozván a Társaságot Augustusban végképpen oda-hagyta és előbeni tévelygő Sorsára juttatta.”⁵⁴

Még a Rhédey támogatta időszakban, 1799. március 19-én mutatta be a Magyar Játszó Társaság Nagyváradon József nádor névnapjának tiszteletére Rhédey Lajos *A Nagy lelkű Hertzeg* című darabját – erről a *Magyar Kurír*⁵⁵ és a *Magyar Hírmondó*⁵⁶ is tudósított. Az utóbbi tudósításból egyértelműen kitűnik, hogy a darab szerzőjét sem a színlapon, sem az előadás alkalmával nem nevezték meg.⁵⁷ A *Magyar Hírmondó* cikkéből megtudjuk, hogy itt egy négyfelvonásos

⁵⁰ Staud 1961: 32.

⁵¹ Rhédey Lajos levele Wesselényi Miklóshoz, Debrecen, 1799. ápr. 25. (Enyedi [szerk.] 1983: 54.)

⁵² Kelemen 1997: 31.

⁵³ Rhédey Lajos – a debreceni főbírónak [Szombathi Istvánnak], Nagyvárad, 1799. márc. 8. (Enyedi [szerk.] 1983: 177.)

⁵⁴ Staud 1961: 33.

⁵⁵ A *Magyar Kurír* 1799. április 5-i számában megjelent beszámolót közölte: Kerényi (szerk.) 2000: I. 19–21. A jegyzetek: Uo.: III. 1344.

⁵⁶ A *Magyar Hírmondó* 1799. április 9-i számában megjelent beszámolót közölte: Wellmann (szerk.) 1982: 216–217.

⁵⁷ „Szerzője ezen Darabnak még nem akarja magát meg-neveztetni” (Wellmann [szerk.] 1982: 217).

darabról volt szó, amelynek a végeztével a színészek némajátékkal, illetve énekkel és tánccal produkálták magukat.

A leírás feltűnő módon a József nádort dicsőítő záróképpel foglalkozik a leg-részletesebben, magáról a színműről semmit nem árul el. A *Magyar Kurír* számára ugyancsak a zárókép volt a leglényegesebb – a leírás többé-kevésbé ugyan-azokat az elemeket emeli ki –, ám itt legalább annyit elárul a cikk, hogy a darab „egy ifjú Hertzegnek nemes gondolkodású modját rajzolja-le”⁵⁸ – ez alapján egyébként nem világos, volt-e bármiféle tematikus kapcsolat a színmű cselekvé-nye és a zárókép szimbolikája között. A színmű szövege nem jelent meg, s kéz-irata sem ismeretes.

Úgy tűnik azonban, hogy a darab a későbbiekben is érdekesnek bizonyult, sőt, valami módon a szövege is továbbhagyományozódott. 1812. március 19-én ugyanis egy műkedvelőkből álló „Theatromi mulatságot kedvellő Nemes Társa-ság” a nádor névnapjára ismét előadta Rhédey darabját.⁵⁹ Rhédey a későbbiek-ben is foglalkozott a színház ügyeivel: az 1814-ben Nagyváradon újraalakult társulatnak Rhédey – Balog István emlékirata szerint – „főigazgatója” volt. „Vára-don sok kollégámmal találkoztam, kik az elszéledt pesti társaság tagjai lévén, ide menekültek még előttem és többekkel ismerkedtem meg, kik Erdélyből jöttek és részint magyarországiak lévén, beállottak. Gróf Rhédey főigazgató és Sándorffy orvos aligazgató voltak a váradi társaság kormányzói.”⁶⁰ Rhédey eszerint újra aktív irányítói és fenntartói szerepet vállalt. A támogatás egyik módja az volt, hogy Sándorffy József 1818. október 23-án megvásárolta a piactéri Rhédey-házat is a színház céljaira – ettől kezdve itt játszott a társulat –, s ez aligha Rhédey aka-rata ellenére történt.⁶¹

Érdeemes végül azt is megjegyezni, hogy Rhédey 1823-ban 10600 váltóforin-t kölcsönzött Landerer Lajosnak, aki ezt az összeget feltehetően nyomdai vál-lalkozásának beindításához használta fel. A Landerernek nyújtott kölcsön tényét újabb adalékként is értelmezhetjük Rhédey kulturális érdeklődésére: aligha vélet-len, hogy egy pesti nyomdász kapcsolatba kerülhetett a gróffal.⁶²

RHÉDEY, A MAGÁNEMBER

Rhédey életének sajátos, a nyilvánosság érdeklődését alighanem egykorúan is felkeltő vonulata volt magánélete. Az első felesége, Rhédeyné Kácsándy Terézia 1804-es temetéséről szóló korabeli források semmi olyat nem említenek, ami

⁵⁸ Kerényi (szerk.) 2000: I. 21.

⁵⁹ Erről lásd a színlapot, amely a játszó személyek nevét nem tartalmazza: OSzK SzT, Színlapgyűj-temény. Köszönöm Rajnai Edit segítségét.

⁶⁰ Balogh 1878: 723.

⁶¹ Kelemen 1997: 40.

⁶² Lásd erről Bükyné Horváth 1966: 21–27. Landerer egyébként vonakodott visszafizetni a köl-csönt, s ebből hosszan elhúzódó per lett. Lásd MOL O 21. 837. csomó 13150.

alapján azt lehetne föltételezni, hogy a gyermektelenül és korán, 40 éves korában elhalt asszonyt⁶³ ne valódi fájdalommal és őszinte gyásszal kívánta volna búcsúztatni a férje – igaz viszont, hogy ezek a szövegek zömmel a reprezentáció szolgálatában álltak, s Rhédey befolyásától nem függetlenül keletkeztek.⁶⁴ Utólag azonban Kazinczy két olyan pletykát is rögzített, amely Rhédeynek hátsó szándékot tulajdonított; az egyik szerint a férj a halotti pompára felesége pénzét költötte el.⁶⁵ A másik ennél még érdekesebb: eszerint Rhédey – Borcsa nevű szeretőjével, egy „volt frájczimmerével” együtt – „a’ Szegény Asszonyt, régi Romai módra, méreggel küldék ki a’ más világba”.⁶⁶ A feljegyzés nincs datálva, bár bizonyosan jóval későbbi, mint Rhédeyné halála, hiszen rögzítéséhez, a szövegből kitetszően, Rhédey második házasságának megromlása adta az apropót – eszerint nagyjából 1814 táján keletkezhetett. Azt sem tudhatjuk, hiszen más megfogalmazása eddig nem bukkant elő, hogy mennyire summázhatott általános véleményt. Éppen ezért hitelt adni sem szabad neki feltétel nélkül,⁶⁷ bár nyilván reális mag köré épülhetett: Rhédeynek valóban volt egy nem rangjábéli szeretője⁶⁸ (feleségének hosszas betegeskedése is okot adhatott egy másik, közelben lévő és alárendeltségben élő nővel való viszonyra),⁶⁹ s ez a kapcsolat megmaradhatott az

⁶³ A Czakó Károly genealógiai munkájához mellékelte családfa szerint házasságkötésükre 1787. szeptember 1-jén került sor, s a szerző jelez egy kiskorában meghalt közös gyermeket is, ám ennek sem nevét, sem nemét nem adja meg (Czakó 1929: melléklet).

⁶⁴ A felhasználható források köréhez és értelmezési lehetőségéhez: Szilágyi [2003].

⁶⁵ Kazinczy 1987: 335.

⁶⁶ Borbély 2004.

⁶⁷ Ezen a ponton még a szöveget közlő Borbély Szilárd óvatos, inkább sejtető kommentárjait is elhamarkodottnak vélem (Borbély 2004, 2006). Borbély Szilárd véleménye, sajnos, túlságosan gyorsan konszenzuális ítéletté vált. Hász-Fehér Katalin egy lábjegyzetében például – kizárólag Borbély cikkére utalva – már a kétely fenntartása nélkül így fogalmazott: „Kazinczy egykori, s a filológia [sic!] mai feltételezése szerint Kácsándy Teréziát férje és szobalánya mérgezte meg” (Hász-Fehér 2008: 5).

⁶⁸ Feltehetőleg rá vonatkozik Kazinczy 1807-es megjegyzése: „Rhédey tudom bált ad, ’s talán egy szép frajczimmerrel fogja tartani triumphális Einzugját Váradon” (Kazinczy Ferenc levele Id. Báro Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1807. dec. 26. [Kazinczy 1894: 254]). Ettől a szeretőtől született Rhédeynek az a házasságon kívüli leánya, akinek férjhez meneteléről Kazinczy így számolt be: „Gróf Rhédey Lajosnak a’ leánya Rhédey Józsefhez copuláltatott Január. 5d. Ez Lajosnak közel rokona, talán nagyatyja volt egy testvér az én anyám nagyanyjával. Az ifju Nemes, és Kalvinista. A’ leány Pápista ’s a’ Lajos leánya, de nem feleségről. Nevelése, arca, termete igen szép, úgy mondja minden” (Kazinczy Ferenc levele Cseréy Miklósnak, Újhely, 1826. febr. 28. [Kazinczy 1909: 545]). Kazinczy egy másik leveléből az is kiderül, hogy a lány Rhédey Józsefhez, Rhédey Gedeon és Ragályi Klára fiához ment feleségül (Kazinczy Ferenc levele Gr. Gyulay Karolinának, Újhely, 1825. szept. 6. [Kazinczy 1909: 405]). Sajnos, Nagy Iván (Nagy 1857–1865) és Kempelen Béla genealógiai munkái (Kempelen 1911–1932) alig tartalmaznak érdemi információt ezekről a személyekről, illetve erről a házasságról. Nagy Iván és Kempelen Béla a Ragályi család kapcsán – de csak ott – számon tartja Rhédey Gedeon és Ragályi Klára házasságát, de gyermekeikről nem tesz említést (Nagy 1857–1865: IX. 580; Kempelen 1911–1932: IX. 33).

⁶⁹ Ennek kapcsán igen érdekes Kazinczy egy levele, amelyben Kácsándy Teréz betegségéről számolt be, s ezzel együtt arról is, hogy Rhédey egy szép szobalányt hozott a feleségének Pozsonyból, nyilván az országyűléstről hazatérve; ennek a szobalálynak egyébként a nevét nem adja meg. Kazinczy levele Bárczay Ferencnek, Érsemlyén, 1803. febr. 26. [Kazinczy 1960: 65].

első házasság után is. A följegyzésben szereplő Borcsa szokatlan – és Kazinczytól is érezhetően botrányosnak tekintett – viselkedése („Midőn Kácsándy Teréz 1804. Apr. 6d. meghala 's már ki akarák teríteni, ez a' gaz teremtés azonnal szalada a' házhoz, 's egykori asszonyát holtan pofon verte 's megtépte hajait”)⁷⁰ nem feltétlenül annak bizonyítéka, amit Kazinczy – egyébként saját ítéletétől is némileg eltávolítva – neki tulajdonít, azazhogy „[e]z által még inkább megerősödött a' világ” a ravasz gyilkosság tényében. A végletes gesztus értelmezhető a ráarakódott – amennyiben elfogadjuk Kazinczy tanúságát, közösségi – vélekedéstől elválasztva, másképpen is. Lehet benne valamiféle régi megaláztatásért kijáró torz bosszú éppúgy, mint ahogy a győztes, mert túlélő női rivális diadalmas megmutatkozása.⁷¹ Azt nem tudjuk, ez a pletyka létezhetett-e már a temetés időpontjában is, vagy csak a későbbi események – például a második feleségtől való elválás, s az a körüli botrány – után, retrospektíve épültek bele a közvéleménybe. Kazinczy a feljegyzésben így jellemzi Rhédey – szerinte nyilván erősen normasértő – viselkedését: „Lajos Gróf a' nem leány leányt [ti. Borcsát – Sz. M.] azonnal vissza vette a' házhoz, 's midőn Almási Pál Aradi Fő Isp. Exc. Mint Kir. Commissárius ellene investigálta a' Domokos Jakab által tett panaszokat, Rhédey ezt a' becstelen teremést asztalához ültette még akkor is, midőn Almási nála evett.”⁷² Ez utóbbiban a botrányos mozzanat nyilván az volt, hogy Rhédey nem volt tekintettel arra, hogy egy rangon aluli szerető nem töltheti be a háziasszonyi teendőket egy főispáni rangú arisztokrata⁷³ vendégül látásakor. Ez szinte tökéletes példája annak, amit Kövér György – Max Weber kategóriái nyomán⁷⁴ – a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség egyik alapeseteként határoz meg a 19. századi magyar társadalomtörténet áttekintésekor: itt ugyanis a komenzalitás megsértéséről van szó, azaz arról, hogy ki kivel ül le egy asztalhoz.⁷⁵

A Kazinczytól emlegetett, Rhédey elleni vizsgálat mindenestre jól behártható. Arról az esetről van szó, amelyről Kazinczy egy 1816-os levelében

⁷⁰ Borbély 2004.

⁷¹ Ehhez lásd még módszertani támpontként: Slíz 2004.

⁷² Idézi: Borbély 2006: 92. A feljegyzés ezen részét Borbély Szilárd korábbi cikkében (2004) nem közölte.

⁷³ Gróf Almásy Pál (1749–1821) 1776-ban királyi kamarás lett. A Királyi Tábla bárója, később szeptemvir, 1790-tól haláláig Arad megye főispánja (Fallenbüchl 1994: 60), 1801 és 1812 között második koronaőr. 1812 és 1821 között főlovászmester. 1783-tól fiúmei kormányzó. Katolikus. II. Lipót véleménye róla ingadozó: egyaránt felsorolta a megbízhatók és a megbízhatatlanok között (Mályusz [szerk.] 1926: 436, 441). Kazinczy a budai fogsága alatt tőle kapott könyveket (Kazinczy Ferenc levele anyjának, Buda, 1795. febr. 25. [Kazinczy 1891: 398]; erre visszaütal még: Kazinczy Ferenc levele Majláth Györgynek, Regmec, 1802. dec. 8. [Kazinczy 1891: 520]; ugyanezt megemlíti a Szirmay Antal munkájához írott jegyzeteiben is: Benda [szerk.] 1952–1957: III. 402). Almásy a jezsuita rend feloszlása után, 1784-ban megvásárolta a gyöngyösi jezsuiták rendházát és a hozzá tartozó birtokot az udvari kamarától; erről részletesebben: Bártfai Szabó 1936: 31–35. Birtokszerzéseire: Almásy 1903: 62–66. 1807-ben megkapta a Szent István-rend középkeresztjét (Névjegyzéke 1914: 38). Életrajza: Szinnyi 1891: 128–129. Róla lásd még: Benda (szerk.) 1952–1957: II. 238; Révész 1959: 206, 249.

⁷⁴ Weber 1987: 307.

⁷⁵ Gyáni – Kövér 1998: 93.

a következőket írta – feltűnő módon egyébként úgy, hogy Rhédey ugyanebben az évben lefolytatott válóperének az ügyét is említette:

„Gróf Rhédey Lajos ellen áll a’ Commissio. A’ Palatinus neveztetete ki Almásy Pál Ő Exc-át Commissáriusnak. Gróf Csáky Sándor, Csáky Károly, Csáky Antal. Gróf Batthyáni, Tisza, Domokos Jakab és Lőrincz, Szlavy György és László ’s Bóthy ifjabb László a’ Beadóji, ’s ugyan viszik ám. – Csaknem mindenik megjárta Bécset, ’s Rhédey nagyon megszeppene. – A’ szegény feleségével megegyezett. Oda hagyja minden Schmuckját, ötven ezret fizet neki ’s egy pár lovat, ’s Abaujban fog folyni az elválásért a’ per, de mocskolódások nélkül.”⁷⁶

Egy másik levelében ehhez azt is hozzátette, hogy az igazi feljelentő Domokos Jakab volt,⁷⁷ aki még hivatalból, alispánként tette meg a feljelentést a „Cassa illetése”, azaz pénzügyi visszaélés, sikkasztás miatt.⁷⁸ Rhédey másodszor egyébként 1813-ban nősült meg;⁷⁹ erről Kazinczy így számolt be:

„Lajos Rhédey Gróf Császári Királyi [Kamarás] felől hallottad e a’ hírt? – Octóbr. 4dikén az Ő Fels. Neve napját magára nézve emlékezetessé azzal tette, hogy magához esketteté Debreczenben – (hol sem maga, sem a’ leány’ szüléji nem a’ *magok*

⁷⁶ Kazinczy Ferenc levele Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1816. okt. 7. (Kazinczy 1904: 338.) Érdekes, hogy a Czakó Károly készítette családfa meg sem említi, hogy Rhédeynek lett volna második házassága (Czakó 1929: melléklet). Ugyanígy tesz: Nagy Iván (1857–1865: IX. 743).

⁷⁷ Domokos Jakab a debreceni főbíró, Domokos Lajos fia volt, aki Biharban táblabírói címet viselt, s akiről 1810-ben Rhédey adminisztrátorként elismerően nyilatkozott (Révész 1966: 111). Domokos még ebben az évben substitutus viceispánná választott az akkor lemondott Kazinczy Dienes helyére (Kazinczy Ferenc levele Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1810. dec. 6. [Kazinczy 1898: 191]). Kazinczy Dienes lemondási szándékát Kazinczy már 1808. március 28-án feljegyezte: „hír hogy Dienes resignál és nem illuminál ablakot Rhedeinek” (Kazinczy 2009a: 228). Ugyanezt a megjegyzést lásd egy egykorú levélben is: Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak, Széphalom, 1808. máj. 19. (Kazinczy 1894: 453.) Megjegyzendő, hogy – Kazinczy szerint – Rhédey az 1803-as tisztújítás alkalmával azon „mesterkedett”, hogy Kazinczy Dienes helyett Domokos Lajos másik fia, Lőrinc legyen a másodalispán; Domokos Lőrinc végül főjegyző lett ekkor (Kazinczy 2009a: 308–309). Együtt is mondtak le 1810-ben: „Kazinczy Dienes Biharban 2dik Vice Ispány és Domokos Lőrincz Fő Notárius 1810. Nov. 26d. leteszik hivatalaikat, nem akarván olly gyűlölt, útált, gyalázatos ember alatt szolgálni mint a’ Megye Fő-Ispányi Administrátora Gróf Rhédey Lajos” (Kazinczy 2009a: 322).

⁷⁸ Kazinczy Ferenc levele B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1816. okt. 7. (Kazinczy 1904: 341.)

⁷⁹ Megjegyzendő, hogy Kazinczy – egy szóbeszéd alapján – már 1807-ben megírta egyik barátjának, hogy Rhédey újránősült: „Ujság: Rhédey Lajos elvette Komárom Vármegyei Fő Ispán Gróf Nádasdi Mihály Regni Bátor leányát. Ez a’ Nádasdi ostoba és nem gazdag; de Nádasdi ’s felesége leánya a’ megholt Minister Coloredónak, a’ki anglus pénz által bíratott a’ had javaslására 1805-ben és a’ki Ferencz Császárunknak nevelője volt” (Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. jún. 29. [Kazinczy 1894: 63]). Míután a hír alaptalannak bizonyult, vissza is vonta: „az egész hír költemény volt, mellyen szívemből, lelkemből, és minden erőmből örvendek. Rhédey most sem fér meg a’ bőrében, mit csinálna, ha Nádasdi Mihálynak és Colloredó Theresiának volna veje?” (Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. júl. 22. [Kazinczy 1994: 100]).

házkönnél, hanem csak *vásárra jött emberek* voltak) – ’s a’ Superintendens által – mert így nagyobb vala a ’füst – Patay Susit, Patay Sámuelnek Abauj Vármegyei birtokosnak, és Bárczay Susánnának leányokat, egy tizenhat esztendőös gyermeket, maga nem több mint csak örven négy esztendőös lévén. – Az ő ipa néki fija lehetne esztendeire nézve. Estve a’ Debreczeni bálban megjelent mátkája karján, kit még sem hála-el, ’s egy barátjának ezt mondá: Ime ez az én feleségem. Ezen cselekedetem két dolgot bizonyít, 1) hogy én házasság által *protectiót nem kerestem* – 2) hogy nem igaz hogy Pápisztává lettem volna.”⁸⁰

A jövőbelijével való megismerkedés egyik lehetséges körülménye az lehetett, hogy testvére, Ferenc 1809-ben vette feleségül báji Patay Katalint – a névalak egyezése aligha lehet véletlen, talán Katalin húga lehetett az a Zsuzsa, akivel aztán Rhédey Lajos házasodott össze.⁸¹

Amikor Rhédey 1813. december 12-én hazavitte a feleségét Nagyváradra, a *Coronis* című színdarab előadásával ünnepelték meg az eseményt; erről a *Magyar Kurír* 1814. január 11-i száma adott hírt.⁸² Néhány héttel később, 1814. február 19-én a Sándorffy József vezette társulat Rhédey feleségének, „méltóságos báji Patai ’Susanna aszszonynak neve napja tiszteletére” játssza el Kazinczy fordításában a *Lanasszát*.⁸³ Rhédey második házassága azonban hamarosan megromlott. Ennek okairól van némi támpontunk. Tokody György⁸⁴ 1814-es bizalmas jelentése – amely elsősorban nem Rhédeyvel, hanem egy Lányi nevű premontrei szerzetessel foglalkozik, aki a nagyváradai nemesi konviktus direktoraként gyermekeket rontott meg – igen figyelemreméltó adalékokat rögzített. Eszerint a házasságkötés után már hűsvétkor hazatért az ifjú feleség a szüleihez, s a férj írásban nyilvánította ki azt az akaratát, hogy ne is térjen vissza. Az asszony május 11-én mégis visszatért, de ekkor meg férje elűzte a háztól. Tokody mindezt Rhédey szeretője befolyásának tulajdonította, s azt is elárulta, hogy Rhédeynek már tíz éve megvan ez az ágyasa. A helyzetet szörnyű botránynak (scandalum

⁸⁰ Kazinczy Ferenc levele Cserey Miklósnak, 1813. okt. 25. (Kazinczy 1901: 93.) Az esküvőről hírt ad még: Kazinczy Ferenc levele Kazinczy Péternek [1813. okt. 18–20. körül]. (Kazinczy 1960: 228.)

⁸¹ Nagy Iván családfájához ezt a kiegészítést lásd Luby 1886. Innen vette át Kempelen Béla (1911–1932: IX. 116).

⁸² Az ekkor előadott színdarab szövege és szerzője egyébként nem ismeretes. A cikket újraközölte: Kerényi (szerk.) 2000: I. 30.

⁸³ A színlapot lásd OSzK SzT, Színlapgyűjtemény – Nagyvárad. Fotómásolatát közli Kelemen 1997: számozatlan mellékleti lap. Erről az előadásról a Kerényi Ferenc szerkesztette forráskiadvány nem közöl színkritikát, valószínűleg ilyen visszhangja nem volt; feltűnő viszont, hogy nem tartja számon a *Lanassza* című drámafordítást közlő kritikai kiadás sem – igaz, a színházi recepcióról egyáltalán nem közölnek adatokat a jegyzetek, a hiány tehát a koncepcióból is fakadhat (Kazinczy 2009b: 816–819). Kazinczy fordításának bemutatójára 1793. május 20-án, Budán került sor, s a *Honművész* 1833. december 29-i kritikájának tanúsága szerint volt egy, már Kazinczy halála utáni, 1833. december 21-i előadása is (Kerényi [szerk.] 2000: I. 314, III. 1428). Az 1814-es nagyváradai előadásról tanuskodó színlap egyébként feltüntetette Kazinczy nevét.

⁸⁴ Tokody György (1752–1818) tanácsos, a nagyváradai tudományi kerület tanulmányi aligazgatója (1791–1793), majd főigazgatója (1793–1815) (Fallenbüchl 1987–1994: II. 238–239).

terribile) nevezte.⁸⁵ Ez a feljegyzés azért is figyelemre méltó, mert utólag megerősíti a Rhédey viszonyáról korábban elmondottakat, többek között Kazinczy értesüléseinek jó részét is, hiszen a Tokodytól rögzített tízévnyi időszaknak a kezdete Rhédey első feleségének halála tájára tehető. Úgy tűnik ebből a forrásból, hogy a kapcsolat megmaradt a második házasság idejére is, s a szeretőnek komoly szerepe lehetett még ekkor is Rhédey életében – vagy legalábbis a nagyváradai közösség azon része, amelyhez Tokody is tartozott, úgy feltételezhetjük, hogy a gróftól még ekkor is, ilyen ügyekben is a szeretője befolyásolhatta. A jelentésből kitészően ráadásul ez nyilvános botrány volt. Éppen ezért érdekes, hogy a rendelkezésre álló peranyag – a Királyi Curiához fölterjesztett válóper iratai – nem árul el semmilyen, a Tokody jelentésében szereplőkhöz hasonló részletet. Ez nyilván előzetes megállapodás lehetett: a felek láthatólag megegyezés útján a lehető leg-
rövidebb eljárásra törekedtek.⁸⁶ A válóper Abaúj vármegye előtt 1816. november 29-én kezdődött.⁸⁷ Kazinczy ezt az eseményt a következőképpen kommentálta:

„Szegény Patay Sámuel legalább azzal az örömmel hagyta itt ezt a világot, hogy az Abaúji Törvényszék az ő szerencsétlen leányát Gróf Rhédey Lajos Úrtól a meggyőzhetetlen gyűlölségen fogva elválasztotta kevés napokkal a Patay Sámuel halála előtt [a halál időpontja: március 20. – Sz. M.], s a Grófnénak ítélte az ötven ezer forintot és a három ezer forint tartásbeli esztendei pénzt. De a Rhédey által a Grófnétól vissza vett Schmuck eránt nem leheté ítélnie, mert azt a Grófné a Processusban be nem bizonyította. Pedig azt mondják, hogy az is megér 50 ezret.”⁸⁸

Kazinczy értesülései – a fellebbezés anyagának ismeretében – igen pontosak. A válasz indokául a felek az „engesztelhetetlen gyűlölség”-et és „egymásrul lett költsönös lemondás”-t hozták föl. Rhédey valóban vállalta 50 000 rénes forint kifizetését, de a Kazinczy által emlegetett ékszerek esetében ellenállt. Abaúj vármegye

⁸⁵ MOL A 45 1814: 96. Az irat nincs aláírva. Mellette található I. Ferenc király német nyelvű levele gróf Erdődy József kancellárhoz, amelyben felvilágosítást kér az ügyekről, többek között a Rhédeyéről is. Az ügy folytatásaképpen 1814. június 7-én Hager, a Polizeihofstelle alelnöke felségelőterjesztésében összefoglalta ezt a két ügyet – a jelentőt nem azonosítva, „ein Vertrauter zu GroßWardein”-ként minősítve csak – úgy, hogy a Rhédey szeretőjére tett utalást nem említette (ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten 1814: 129).

⁸⁶ MOL O 21 624. csomó, 9886. Kazinczynak nyilván itt is igaza volt, amikor azt állította, „mocskolódások nélkül”, illetve „mocsok nélkül” akarták a felek lefolytatni a pert, s ezt szolgálta a feleségét önként kárpótló Rhédey anyagi ajánlata is: Rhédey valószínűleg így, ezzel a gesztussal akarta elérni, hogy ne kerüljenek nyilvánosság elé azok a részletek, amelyek rá vetettek volna rossz fényt. Kazinczy utalásai: Kazinczy Ferenc levele gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1816. okt. 7. (Kazinczy 1904: 338); Kazinczy Ferenc levele gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1816. okt. 7. (Kazinczy 1904: 350.)

⁸⁷ Kazinczy a válóperről a következőket jegyezte meg: „Divortialis pere a 16 esztendőszép feleségével ezen terminuson kezdődött-el Kassán” (Kazinczy Ferenc levele Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1816. dec. 10. [Kazinczy 1904: 467]). A pontos időpontot lásd az előző jegyzetben említett aktában.

⁸⁸ Kazinczy Ferenc levele Gr. Gyulay Karolinának, Széphalom, 1819. márc. 25. (Kazinczy 1904: 358.)

törvényszéke ezek után kimondta a válást, majd az ügyet felterjesztette a Királyi Táblához, amely 1819. december 14-én helybenhagyta az ítéletet, s ugyanígy tett 1820. január 14-én a Hétszemélyes Tábla is.⁸⁹ A per egyik tanulsága alighanem ismételten Rhédey nem akármilyen jövedelme lehet: az önként vállalt hatalmas összeg igen komoly vagyont sejtet. Ahogy az egyik korábbi idézetből már kiderült, ez a válóper egybeesett a Rhédey elleni bihari vizsgálattal, azaz itt biztosan Rhédey egyik legváltóságosabb időszakáról lehetett szó. S ha a Kazinczytól korábban idézett egyik értesülést idevonjuk, akkor az is feltűnhet, hogy ha Rhédey a rangon aluli szeretőjét az őt vizsgáló gróf Almásy Ignáccal egy asztalhoz ültette, akkor ennek még a válás kimondása előtt kellett történnie – azaz a normasértés akár ezzel a körülménnyel is súlyosbodhatott, s még inkább nyilvánossá tette azt a viszonyt, amely aztán a második feleség elűzéséhez vezetett.

A válás procedúrája s emellett Rhédey házasságon kívüli, ráadásul katolikus leányának a léte – illetve az, hogy Rhédey feltehetőleg maga gondoskodott a lány neveléséről – jó alkalmat kínáltak a Rhédey elleni támadásokhoz is. Ezt mutatja, hogy éppen ekkor rendült meg Rhédeynek a Tiszántúli Református Egyházkerületben betöltött pozíciója; egy debreceni superintendensi gyűlésen úgy foglaltak állást, hogy életvitele miatt Rhédey nem töltheti be a coadjutor curator tisztségét, azaz nem lehet egyházmegyei gondnok, amely az esperesség legfőbb világi tisztsége.⁹⁰

Az azonban, hogy az egyházkerületben betöltött irányító szerepét elvesztette, nem akadályozta meg abban, hogy adandó alkalommal a református egyházon belüli ügyeket megpróbálja politikai ellenfelei ellen fordítani: egy 1821. január 27-i, Földvári József debreceni egyházmegyei espereshez intézett levelében arról számolt be, hogy Böszörményi Pál a papmarasztások, azaz a református lelkészek megbízásának meghosszabbítása alkalmával bizonyos személyek megtartása ellen érvel, az ebbéli – szerinte „meghasonlást” és „visszavonást” okozó – szándékának megvalósításában közreműködők felsorolásakor, érdekes módon, saját politikai ellenfelét, Kazinczy Dienest tette az első helyre.⁹¹ Az ő személyéhez ráadásul egy konkrét esetet is hozzákapcsolt, s a nagyváradi eklézsia gyűlésében való megjelenését úgy minősítette, hogy „diktátormódra perorált”. Az ügy lapangó politikai feljelentés-jellegét az tette leplezetlenné, hogy a levél, amelyet egyébként Rhédey magánlevélnek tartott, s „kikérte”, hogy „közkézre ne bocsátasson”, így fogalmazott: „ki merem mondani, hogy ez valóságos revolutionalis törekedés, mely nagyon közelit az elhatalmazott radicál, liberal, és carbonáriusi democraticum, sőt anárchicum systémához”.⁹² A halmozott jelzők a kormányzat

⁸⁹ MOL O 21 624. csomó, 9886.

⁹⁰ Kazinczy levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1818. nov. 10. (Kazinczy 1906: 230.)

⁹¹ Ezzel párhuzamba állítható egy másik, szintén a Kazinczy családot érintő eljárása: egy 1825. december 20-i beadványában, amellyel egy korábbi, még bihari adminisztrátorsága idején ki nem fizetett ölfa árát számonkérő helytartótanácsi vizsgálat ellen védekezett, egyik vádlója, Kazinczy Miklós kapcsán nem mulasztotta el azt is szóba hozni, hogy Kazinczy Miklós korábban részt vett a Martinovics-összeesküvésben (MOL A 39 1826: 175).

⁹² [Rhédey Lajos 1873].

számára kifejezetten riasztó politikai minősítéseket látszanak visszhangozni, s ez összhangban áll azokkal a már említett esetekkel, amikor meg tudjuk ragadni Rhédeynek a számára riválisként vagy ellenfélként jelentkező személyekkel szemben követett lejárató stratégiáját. Bár nem mondhatni, hogy ez a taktikája mindig sikerrel járt. Sőt, talán éppen ellenkezőleg. A Kazinczy Dienest minősítő levele megírásakor például az ekkortájt halmozottan jelentkező kudarcok már azt a veszélyt is előrevetítették, hogy Rhédey karrierje is törést szenved – ezt azonban a királyi kegy megoldotta: Rhédey nem bukott bele a vizsgálatba, s néhány évvel később úgy került át egy másik megyébe, Beregbe, hogy megőrizhette adminisztrátori pozícióját. Igaz, előbbre lépnie, azaz főispánná válnia nem sikerült.

RHÉDEY ÉLETÚTJÁNAK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEIRŐL

Feltűnhetett, hogy a Rhédey pályájának rekonstruálásához felhasználható adatok milyen nagy része származik Kazinczytól. Nem túlzás azt állítani, hogy Rhédey életének bizonyos mozzanatairól túlnyomórészt a Kazinczy feljegyezte hírekből és pletykákból értesülhetünk. A fentebbi biográfiának éppen ezért voltaképpen Kazinczy a másik, titkos főszereplője. Ez persze óhatatlanul torzíthatja a pályakép arányait, hiszen amennyire jó forrás Kazinczy hatalmas életműve, annyira veszélyes is, hiszen Kazinczy csak saját pozíciójához viszonyítva – mintegy önmaga ellenpontjaként – volt képes értékelni Rhédey cselekedeteinek rugóit és jellemének rejtélyeit. Mindazonáltal mégsem kell teljes egészében Kazinczy szemléletének kiszolgáltatva lennünk: több egykorú, Kazinczy számára ismeretlen forrás is megerősíteni látszik számos kijelentését. Ráadásul azzal a sugallatos hiánnyal is szembe kell néznünk, hogy Rhédey iránt pozitíve elfogult privát forrásokat (leveleket, feljegyzéseket) nem sikerült találnunk – bár ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy ilyenek nem is léteztek.

Kazinczy Rhédey iránti érdeklődésének mindazonáltal nem elsősorban kettejük kapcsolatának az intenzitása volt az oka; ha ugyanis azt próbáljuk meg Kazinczy levelei alapján lajstromozni, hogy hányszor is találkoztak személyesen Kazinczy-nak a fogságból való szabadulása után, akkor nem tudunk túlságosan sok vagy éppen rendszeres alkalmat megállapítani. Annyi bizonyos csupán, hogy Rhédey Lajosné Kácsándy Teréziát Kazinczy 1801. szeptember 19-én látta személyesen, ahogyan írja, kilenc esztendő után először.⁹³ Ez a levelébéli állítás némileg ellentmond persze annak, hogy – amint ezt Kazinczy András (Ferenc nagybátyja) egyik, Kazinczy anyjához intézett, kiadatlan levelében olvashatjuk – Rhédey Lajosné 1795. júliusában meglátogatta Kazinczyt budai fogságában; ami annál különösebb, mert erről a találkozásról Kazinczy sem a *Fogságom naplójában*, sem más, a fogság időszakára vonatkozó feljegyzésében nem tett említést, s ha ez igaz, akkor Rhédey Lajosné Kácsándy Terézia Kazinczy egyetlen hölgylátogatója volt ebben az

⁹³ Ezt naplófeljegyzésében rögzítette (Kazinczy 2009a: 183).

időszakban.⁹⁴ Kazinczy aztán 1802 novemberében, még Kácsándy Terézia életében járt Rhédeynél,⁹⁵ 1803. szeptember 19-én nála ebédelt,⁹⁶ 1805-ben feleségével együtt kereste fel,⁹⁷ természetesen ott volt, ahogyan ez jól ismert, Kácsándy Terézia temetésén is – 1811-es találkozásukról pedig az alábbiakban még esik szó.

Kazinczy megjegyzéseiből egyértelmű, hogy egyfelől számára fontos volt a Rhédeyvel kapcsolatos információk megőrkítése és továbbadása, másfelől pedig Rhédey iránt komoly ellenszenvvel viseltetett a fogságból való szabadulása után.⁹⁸ Mivel Kazinczy Rhédeyről nem írt külön portrét, amely pedig kedves műfaja volt, s amelyben még a számára kevésbé rokonszenves személyiségjegyek is egy kiegyensúlyozó értékelés keretében kaptak kidolgozott retorikai státust,⁹⁹ a Kazinczy írásaiiban elszórtan megjelenő minősítések árulkodóbbak és nyilvánvalóbbak a viszony valódi dimenzióira nézve. Kazinczy levelei között akad erre néhány igen beszédes passzus. 1811-es, nagyváradi találkozásukat – többek között – a következő epizód felidézésével örökítette meg: „Váradon Gróf Rhédey Lajos Urat alázatosan megudvarlám. Csókkal fogadott ’s per Te szállíta. Ki késért a kocsimig, de meg nem csókolt. Vissza adta visitemet, ’s Dienessel a’ Diaeta felől szállván Gróf Desőffy Józsefet excentrikus emberkének nevezte, a’ legjobb fejeket mimice producálta.”¹⁰⁰ A csók említése nem véletlen: itt ugyanis a szabadkőművesi csókról van szó, amelyet ezek szerint csak felemás módon vállalt Rhédey – a feljegyzés logikája szerint csak akkor, amikor ezt magánkörben lehetett megtenni, de a nyilvánosság előtt, azaz a kocsinál már nem. Kazinczynak van arra más utalása is, hogy ő nem tudta elfogadni a szabadkőműves szolidaritás vállalásának szelektív alkalmazását; a *Fogságom naplója* egyik passzusa is ebben az összefüggésben válik értelmezhetővé.¹⁰¹

⁹⁴ „Rédey Lajosné Asszonyom későbbben jött Budárol, az is egészségesen hagyta el, és beszéli, hogy közönségesen azt beszélék hogy kiszabadúlnak” (Kazinczy András levele Kazinczy Józsefné Bosásányi Zsuzsannához, 1795. júl. 25. [MTAK Kt M. Ir. Lev. 4r. 123]). A levél a *Fogságom naplója* sajtó alatt lévő kritikai kiadásában jelenik majd meg.

⁹⁵ Kazinczy Ferenc levele Bárczay Ferencnek, Regmec [1802. dec. 13.]. (Kazinczy 1960: 56–57.)

⁹⁶ Kazinczy 2009a: 309.

⁹⁷ Kazinczy Ferenc levele Szentgyörgyi Józsefnek, Érsemlyén, 1805. márc. 31. (Kazinczy 1892: 310); Kazinczy Ferenc levele Bárczay Ferencnek, Érsemlyén, 1805. márc. 30. (Kazinczy 1960: 90–91.)

⁹⁸ Talán a legélesebb minősítése a következő: „Nekem a’ természet igen meleg vért adott; én mind szeretni mind gyűlölni nem tudok hidegen, és minthogy csak a’ Jókat szeretem, ’s csak az ollyanokat gyűlölöm a’ kik Mélt. Gróf Rhédey Lajos Úrnak a’ Classisába valók: nem igen bánom, hogy ez a’ meleg vér néha elkap” (Kazinczy Ferenc levele Szabó Jánosnak, Széphalom, 1820. jan. 23. [Kazinczy 1907: 30]).

⁹⁹ Erről a sajátosságáról lásd Mezei 2009. Kazinczy portréinak eddigi legteljesebb kiadása: Kazinczy [1884].

¹⁰⁰ Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1811. dec. 24. (Kazinczy 1899: 190.) Kazinczy ezt az esetet máshol sokkal részletesebben, novellisztikusan is megírta. Innen kiderül, hogy december 3-án érkezett Váradra (Kazinczy Ferenc levele Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1812. jan. 29. [Kazinczy 1899: 251–253]).

¹⁰¹ Az 1794. december 19-re vonatkozó feljegyzésben örökítette meg, hogy letartóztatása és Pestre szállítása után a Kemniczer kávéházban találkozott két ismerősével: „Szent-Iványi összecsókol, Rátónyi ludasnak érezvén magát, nem. Ezt megvetéssel néztem. Én, ha ludas voltam volna

Arról, hogy itt ennek a testvériességnek a megtagadása a voltaképpen sérelem, árulkodik Kazinczy Horváth Ádámhoz intézett, néhány évvel későbbi levele, amelyben a következő összevetés olvasható annak kapcsán, hogy Kazinczy saját autográf-gyűjteménye számára kér kézírásokat Horváthtól: „Én azt tartom, hogy az ő hibájok, ha lelkek az olly nevek' látására mint a' Pászthoryé, tiszteletet, az olyanra pedig mint a' Gróf Rhédey Lajos Úré, útálatot nem érez.”¹⁰² Ne feledjük, egy szabadkőműves barátjának minősít így két olyan személyt – egyértelmű morális hangsúlyokkal –, akik maguk is szabadkőművesek voltak. Az utalás Horváth számára is teljesen egyértelmű lehetett: Rhédey – hiába tartozott egykor a szabadkőművesek közé – erkölcsileg immár méltatlan erre a szövetségre.

Csakhogy ez az 1811-es eset nem lehet oka a jóval korábban kezdődő, olykor ironikus, olykor kifejezetten ellenséges minősítéseknek, amelyeket egyébként feltűnő módon nem mérsékel vagy ellenpontos jelentősen Rhédey kétségbevonhatatlan elkötelezettsége a magyar nyelv és a magyar nyelvű színjátszás iránt, mint ahogy az sem, hogy Kazinczy számára igen kedves és megbecsült ismerős volt Rhédey első felesége, Kácsándy Thérézia – sőt talán ennél több is, de ennek megítéléséhez hiányoznak a források. S bár Kazinczy sehol sem fejt ki részletesen távolságtartásának igazi okát, úgy tűnik, ezúttal is alapvetően morális alapú fenntartásai voltak, mint ahogy a politika világában is a személyiség integritásának megőrzésében látta a legfontosabb értéket.¹⁰³ Rhédey feltehetőleg ennek a mércének nem tudott megfelelni Kazinczy szemében: az 1790-es évek franciabarát, ellenzéki magatartásából – Kazinczy szerint – közvetlen, törésmentes út nem vezethetett az uralkodó kegyeivel elhalmozott, lojális adminisztrátor pozíciójához. Ezt a benyomást tehetta csak markánsabbá az 1811-es személyes tapasztalat, amelynek során Kazinczy az egykori szabadkőműves eszmények feladását látta a társadalmi ranghoz való igazodás kényszerében; ez annál inkább árulkodó, mert Kazinczy ezt az előfeltevését még akkor sem adta fel, amikor észlelte – hiszen leírta – Rhédeynek az ő irányába tett gesztusait: mert a vizit néhány napon belüli visszaadása még ugyan lehet társadalmi konvenció, de az, hogy Rhédey a tőle távozó Kazinczyt egészen a kocsijáig kíséri, különös figyelemről árulkodik. Idézhetünk azonban más példát is: éppen az a Kazinczy emlegeti ironikusan Rhédey második házassága kapcsán a férj és a feleség közti nagy életkori különbséget, aki maga is egy nemzedékkel idősebben vette el feleségül gróf Török Sophie-t, s akit korábban igencsak meg tudtak ragadni az olyan „tizenhat esztendő gyermek”, amilyenként Rhédey második feleségét jellemezte.¹⁰⁴ Igaz persze, hogy Kazinczy ítéletét átszínezhette mindaz, amit a második házasság

is, megöleltem volna barátomat, fogva látván” (Kazinczy 2009c: 218). Mivel az itt emlegetett személyek közül kettő, Rátonyi és Kazinczy, bizonyosan szabadkőművesek voltak (Rátonyira Abafi 1890–1899: III. 386), a csókkal való köszöntés a szabadkőműves rítus része is lehetett. Kazinczy ezért minősíthette – burkoltan – gyávnak Rátonyit, aki a testvéri összetartozásnak ezt a jelét megtagadta. Erre a lehetőségre felhívta a figyelmet: Dobszay 2010: 297.

¹⁰² Kazinczy Ferenc levele Horváth Ádámnak, Széphalom, 1814. júl. 3. (Kazinczy 1901: 447.)

¹⁰³ Erről a problémáról bővebben: Völgyesi 2010a.

¹⁰⁴ Kazinczy ilyen természetű vonzalmairól: Orbán 2010.

megromlásáról és Rhédey szeretőjének létéről tudott. Akárhogy is: Kazinczy bizonyosan a fiatalkori önmagát teljesen megtagadó, indulatos és despotikus jellemvonásokat mutató adminisztrátort látta Rhédeyben, s ezt is akarta láttatni.

Ezzel a véleményével Kazinczy nem volt egyedül: levelezőtársai közül többen (pl. Cserey Miklós,¹⁰⁵ Cserey Farkas vagy a Rhédey második házasságkötésére ironikus verset író Dessewffy József) szintén így látszottak vélekedni. Ettől persze még egyáltalán nem bizonyos, hogy a következetességnek az értékke emelése és a morális elmarasztalás az egyetlen lehetséges nézőpont Rhédey Lajos megítélése kapcsán. Hiszen kétségtelen, hogy a Martinovics-per utáni időszakban a kormányzattal vagy az uralkodóval való szembenállásnak az egyértelmű erkölcsi állásfoglalása folyamatosan és egyre inkább megkérdőjeleződött. Gondoljunk csak arra, hogy az 1795-ben felmentett tisztviselők (Zichy Károly országbíró vagy Ürményi József személynök) néhány év elteltével ugyanattól az uralkodótól magas tisztségeket kaptak, s ezeket el is fogadták. A saját magát Rhédey tükrében is szemlélő Kazinczy számára is nyílt volna lehetőség másféle, akár hivatalvállalásra építő vagy a vármegyei karriert preferáló pálya választására: egykori fogolytársai között volt példa – vagy legalábbis törekvés – ilyesmire. Kazinczynak személyes döntése volt, hogy másféle életformát választott. Azonban az a tény, hogy Rhédeyvel kapcsolatos, folyamatos feljegyzéseiben érzékelhetően „pálfordulásként” fogta fel Rhédey karrierjét, mégsem mindenestül aránytévész vagy az idők változásának félreismerése. Rhédey ugyanis egy uralkodói büntetés után valóban felajánlkozott a kormányzatnak – s ennek az esetnek a konkrét dokumentumait nemcsak hogy nem ismerhette Kazinczy, de tőle teljesen függetlenül is maradtak fenn. Azaz Rhédey nem egyszerűen alkalmazkodott a változásokhoz, hanem egyértelműen karriert akart csinálni, s úgy, hogy az ő esetében nem egy korábbi hivatalvállalást szakított meg egy kegyvesztés, hanem éppen az uralkodói büntetés utáni helyzetből lépett ki egy egyértelmű felajánlkozással.

Persze ettől még nem állíthatjuk bizonyosan, hogy Rhédey megtagadta volna ifjúkori önmagát. Nem csak azért nem, mert a Bourdieu által leírt „életrajzi illúzió”¹⁰⁶ szirénhangjait – tehát a feltétlenül egységesnek és koherensnek láttatott személyiségkép előfeltevéseinek alávetett történeti leírást – talán érdemes kritikával szemlélni. Bár erősen kérdéses, hogy tehetünk-e annál többet, mint hogy megfogadjuk és észben tartjuk ezt az intést: hiszen egy nem minden mozzanatában dokumentált pálya esetében túlságosan is erős retorikai vonzása van egy efféle egységteremtő ábrázolásnak, s ettől aligha lehet mindenestül megszabadulni, hacsak nem váltjuk fel az életrajzot mint értelmezést egy kommentár nélküli forrásközlésre. Mindenesetre az már önmagában is figyelemre, ráadásul elemző figyelemre méltó, hogy a Rhédey pályafutását egykorúan értelmező kortársi vélemények csak az inkoherenciát érzékelték. Még akkor is, ha – ismét

¹⁰⁵Cserey Miklós 1816-ban például így rögzítette róla a véleményét: „Rhédei elébb nagy Patriotát jádzott: – de minekutánna hatalomra verekedett, úgy mondják hogy nagy Despotává lett volna” (Cserey Miklós levele Kazinczy Ferencnek, „Tihón”, 1816. okt. 20. [Kazinczy 1904: 370]).

¹⁰⁶Bourdieu 2002.

hangsúlyozom – a források fennmaradásának véletlene is közrejátszhat abban, hogy csak ilyen véleményekre támaszkodhat a kései elemző.

Egy dolog bizonyos: Rhédey személyiségének az alakulását nem tudjuk megragadni a rendelkezésünkre álló források alapján, mint ahogy azt sem, ő maga érzékelt-e bármiféle inkonzisztenciát fiatalkori énjé s későbbi felfogása között: ami leírható, az ennek a folyamatnak a külső alakulása, illetve ennek egykorú megítélése. Mindazonáltal Rhédey Lajos pályafutása aligha egyedülálló vagy szokatlan a 18–19. század fordulójának Magyarországon: az ellenzéki gesztusoktól a „gutgesinnt” magatartásig és az uralkodó szempontjából hasznos szolgálatokig való eljutás a politikai pályán való boldogulás egyik módja. Éppen ebben állhat az értelme egy ilyen karrier feltárásának: az egyéni életutak sorjáztatása megragadhatóbbá teheti azt is, milyen politikai mozgástér szabta meg a korszakban az érvényesülést.¹⁰⁷ Rhédey ebben az értelemben valóban saját korának hőse volt – portréjának negatív lenyomatát pedig Kazinczy minősítései rajzolhatják ki. Ennek a kettősségnek a figyelembe vétele talán segítségünkre lehet abban, hogy egy sajátos, a hagyományos politikatörténet terminusaival igen nehezen leírható korszak¹⁰⁸ mentalitását és morális választási lehetőségeit megragadhassuk. S talán abban is segíthet, hogy világosabban lássuk, bizonyos, többnyire kizáró ellentétként felfogott választások ebben a periódusban nem működtek ennyire egyértelműen: például a magyar nyelv és a magyar nyelvű színjátszás ügye éppúgy megérett egy konzervatívnak látszó, némileg autokratikus közigazgatási gyakorlattal, mint ahogy a szabadkőművesség sem volt akadálya az időnként dokumentálható denunciations magatartásnak. Ahhoz, hogy ennek a valódi súlyát és jelentőségét megítélhessük, persze minél több életpályát kellene feltárnunk ebből a bonyolult, számos erkölcsi határhelyzetet is felmutató periódusból, a „kényszerpályák nemzedéke” időszakából.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Erre a törekvésre – egy későbbi időszak kapcsán – példaszerűek Pajkossy Gábor tanulmányai: Pajkossy 1997, 2006.

¹⁰⁸ A korszakelnevezés problematikusságára legújabban: Gergely 2010; a korszak politikatörténeti leírásának újabb kísérleteként: Szűcs 2009.

¹⁰⁹ Az idézőjelbe tett kifejezés a következő könyvre utal: Poór 1988.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

- P 1868. Kisebbségi családi és személyi fondok. A Rhédei (kiszédei) család levéltára.
- A 39. Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária. Acta Generalia.
- A 45. Magyar Kancellária Levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztraturája. Acta Praesidialia.
- O 21. Királyi Curia. Processus appellati.

Österreichische Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv (ÖStA HHStA)

- Staatskanzlei, Interiora, Geheime Räte.
- Kabinettsarchiv Baldacci, Vorträge an die Polizeihofstelle.
- Kabinettsarchiv, Kabinettskanzleiakten.

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK)

- Színháztörténeti Tár (SzT), Színlapgyűjtemény.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK)

- Kézirattár (Kt).

Hazai Tudósítások 1806–1808.

Hazai 's Külföldi Tudósítások 1812, 1816, 1830–1831.

Magyar Kurír 1808, 1825.

Tudományos Gyűjtemény 1819.

Balogh István 1878: Egy agg magyar színész életéből. VI. folytatás. *Magyarország és a Nagyvilág* 46. 1878. november 17.

A királyi könyvek 1895: *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, czim-mer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867.* (A M. Kir. Orsz. Levéltár felügyelete alatt összeállították: dr. Illéssy János és Pettkó Béla.) Budapest.

Magyar Törvénytár 1901: *1740–1835. évi törvényczikkek.* (Fordította: Csiky Kálmán. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Márkus Dezső.) Franklin Társulat, Budapest.

Névjegyzéke 1914: *Névjegyzéke az 1764. évtől az 1914. évig a magyar kir. Szent István-renddel kitiüntetteknek.* (Kiadja e rend alapításának 150. évfordulója alkalmából a rend irodája.) Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.

[Rhédey Lajos 1799]: *Jósef királyi herczeg és Magyar Ország nádor ispánnyának, Neve Napján való meg tisztelésére készített versek, mellyeket a Nemzeti Játzó Társaság ama híres Mozárt által szerzett Mu'sikára alkalmaztatva, a' Nagy Váradi Játék Színen Martius 19-dik Napján az 1799. Eszt. el-énekelt.* Nyomtatott a' Seminarium betűivel, Gutman János Pál által. [Nagyvárad.]

[Rhédey Lajos 1873]: Gróf Rhedey Lajos biharmegyei főispáni adminisztrátor bizalmas magán levele, Földvári József debreceni egyházmegyei espereshez, melyben lelkesíti, hogy a Szuperintendenssel s generalis notáriussal és esperesekkel együtt a lelkipásztorok méltatlan háborgatásának és megaláztatásának álljanak ellent. 1821. jan. 27. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* IV. 465–468.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abafi, Ludwig 1890–1899: *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn. I–V.* Ludwig Aigner, Budapest.
- Gróf Almásy Dénes 1903: *A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok.* K. n., Kétegyháza.
- Arató Endre 1980: Szerbek. In: Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története 1790–1848.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 123–133.
- Bártfai Szabó László 1936: A magyar szent korona Gyöngyösön. *Gyöngyösi kalendárium* (7.) 29–36.
- Benda Kálmán (szerk.) 1952–1957: *A magyar jakobinusok iratai. I–III.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Borbély Szilárd 2004: Botrány és gyanú. Adalék Sándorffi, az „orvos és barát” működéséhez. In: Szabó G. Zoltán (szerk.): *Mezei Márta 75. születésnapjára.* Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézete [Budapest], 12–13.
- Borbély Szilárd 2006: Gyilkosság Nagyváradon? Csokonai és Rhédey gróf afférja. In: Uő.: *Árkádiában. Történetek az irodalom történetéből.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 84–95.
- Bourdieu, Pierre 2002: Az életrajzi illúzió. In: Uő.: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről.* (Fordította Berkovits Balázs.) Napvilág Kiadó, Budapest, 68–77.
- Bükyné Horváth Mária 1966: A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai. *Magyar Könyvszemle* (82.) 1. 10–27.
- Csokonai Vitéz Mihály 1999: *Levezetés.* (S. a. r. Debreczeni Attila.) (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Czakó Károly 1929: *A kistrédei Rhédey-család története.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Deé Nagy Anikó 1997: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Dobszay Tamás 2010: A szabaduló Kazinczy. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 294–305.
- Domanovszky Sándor 1925: Ürményi József perszonális kegyvesztése. In: dr. Lukinich Imre (szerk.): *Emlékkönyv dr. gróf Klebelsburg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján.* Budapesti Hírlap Nyomda, Budapest, 531–540.
- Domanovszky Sándor (szerk.) 1925–1935: *József nádor iratai. I–III.* (Magyarország újkori történetének forrásai.) Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Eckhardt Sándor 2001: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* (S. a. r. Soós István.) Lucidus Kiadó, Budapest.
- Enyedi Sándor (szerk.) 1983: *Id. Wesselényi Miklós színházi levelezése.* (Színháztörténeti Könyvtár 14.) Magyar Színházi Intézet, Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1987–1994: *A hivatalnokság története 1790–1815. I–V.* (Sokszorosított kézirat.) OSZK, Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1994: *Magyarország főispánjai – Die Obergespane Ungarns 1526–1848.* Argumentum Kiadó, Budapest.

- Gergely András 2010: Kazinczy a történelemben. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni, Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 285–293.
- Gyáni Gábor – Kövér György 1998: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- H. Balázs Éva 1967: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hász-Fehér Katalin 2008: Gyulay Lajos naplókönyvei. In: Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.)* (S. a. r. Labádi Gergely.) SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 5–20.
- Hellebronth Kálmán, tiszabeői é. n.: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918*. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, H. n. [Budapest].
- Irmen, Hans-Josef (Hrsg.) 1994: *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge „Zur wahren Eintracht” (1781–1785)*. (Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770 – 1850” 15.) Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main.
- Kazinczy Ferenc 1826: Ürményi Ürményi József. *Felső Magyar Országai Minerva* 2. 643–648.
- Kazinczy Ferenc [1884]: *Magyar Panteon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*. (S. a. r. Abafi Lajos.) (Kazinczy Ferenc összes munkái V.) Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1891: *Levelezése. II.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1892: *Levelezése. III.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1893: *Levelezése. IV.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1894: *Levelezése. V.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1895: *Levelezése. VI.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1898: *Levelezése. VIII.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1899: *Levelezése. IX.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1901: *Levelezése. XI.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1904: *Levelezése. XIV.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1906: *Levelezése. XVI.* (S. a. r. : Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1907: *Levelezése. XVII.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1909: *Levelezése. XIX.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- Kazinczy Ferenc 1911: *Levelezése. XXI.* (S. a. r. Váczy János.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1927: *Levelezése. XXII.* (S. a. r. Harsányi István.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1960: *Levelezése. XXIII.* (S. a. r. Berlász Jenő – Busa Margit – Cs. Gárdonyi Klára – Fülöp Géza.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1987: *Az én életem.* (S. a. r. Szilágyi Ferenc.) Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 2009a: *Pályám emlékezete.* (S. a. r. Orbán László.) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kazinczy Ferenc 2009b: *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek.* (S. a. r. Bodrogi Ferenc Máté – Borbély Szilárd.) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kazinczy Ferenc 2009c: *Pályám emlékezete – Fogságom naplója.* (Szerk. Orbán László – Szilágyi Márton.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Kelemen István 1997: *Várad színészete.* Literator Kiadó – Charta Kiadó, Nagyvárad.
- Kempelen Béla 1911–1932: *Magyar nemesi családok. I–XI.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Kerényi Ferenc (szerk.) 2000: *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837). I–III.* (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 16–18.) Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Komáromy András 1883a: A kis-rédei gróf Rhédey családról. *Turul* (1.) 119–138.
- Komáromy András 1883b: A kis rhédei gróf Rhédey család levéltára a M. Nemz. Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* (8.) 1–4. 30–60.
- Kölcsey Ferenc 2005: *Levelezés. I. 1808–1818.* (S. a. r. Szabó G. Zoltán.) Universitas Kiadó, Budapest.
- Luby Károly 1886: A kishédei Rhédei család nemesi ága. *Turul* (4.) 151.
- Mályusz Elemér (szerk.) 1926: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Mályusz Elemér 1939: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest.
- Marczali Henrik 1907: *Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Mezei Márta 2009: Viselet és viselkedés Kazinczy portréiban. *Széphalom. A Kazinczy Társaság évkönyve* 19. 27–40.
- Miskolczy Ambrus 2009: Kazinczy Ferenc Catilina és Kossuth között. *Irodalomtörténeti Közlemények* (113.) 7. 755–778.
- Nagy Iván 1857–1865: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII.* Pest.
- Orbán László 2010: A Maris históriája. In: Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 451–464.
- Pajkossy Gábor 1997: „mit welchen ich im geheimen Dienstverbände stehe”. Sedlnitzky magyarországi besúgó a reformkor hajnalán. In: Kalmár János (szerk.): *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára.* ELTE BTK, Budapest, 335–357

- Pajkossy Gábor 2006: Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839). *Aetas* (21.) 4. 5–20.
- Poór János 1988: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Révész Imre 1959: *Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Révész Imre 1966: *Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből*. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 38.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Slíz Mariann 2004: A pletyka mint történeti forrás. In: Z. Karvalics László – Kis Károly (szerk.): *Információáramlás a kora újkorban*. Gondolat Kiadó – Infonia Kiadó, Budapest, 82–107.
- Soós István 2009: Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” 1810–1821. *Levéltári Közlemények* (80.) 1–2. 65–156.
- Staud Géza (s. a. r.) 1961: *Kelemen László naplója és feljegyzései*. (Színháztörténeti könyvtár 1.) Színháztudományi Intézet – Országos Színháztudományi Múzeum, Budapest.
- Szabadi István 2003: Rhédey Lajos és a református tábori lelkesedés a napóleoni háborúk korában. *Rálátás. Zsákai helytörténeti-honismereti kulturális tájékoztató* (4.) 1. 35–37.
- Szekfü Gyula (szerk.) 1926: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Szilágyi Márton [2003]: Poéta vagy versifikátor? Csokonai Vitéz Mihály konfliktusai Nagyváradon, 1804-ben. In: Alexa Károly (szerk.): *Polgárosodás és irodalom. A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsény Intézete, H. n. [Budapest]*, 83–97.
- Szilágyi Márton 2010: Egy irodalomtörténeti legenda genezise és funkciója. Csokonai Vitéz Mihály és a nagyváradai temetés. *Létünk* (40.) 1. 41–51.
- Szinnyei József 1891: *Magyar írók élete és munkái. I.* Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.
- Szinnyei József 1906: *Magyar írók élete és munkái. XI.* Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.
- Szűcs Zoltán Gábor 2009: „Reménységtől s félelemtől szabad lélek”. Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. *Irodalomtörténet* 4. 428–461.
- Vass Előd 1976: A kiserdei Rhédei család levéltára. *Levéltári Szemle* (26.) 1. 63–83.
- Völgyesi Orsolya 2010a: Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás. In: Uő.: *Írók, szerepek, stratégiák*. Ráció Kiadó, Budapest, 13–30.
- Völgyesi Orsolya 2010b: Etika és politika. Kazinczy és az 1827-es Zemplén vármegyei tisztújítás. In: Uő.: *Írók, szerepek, stratégiák*. Ráció Kiadó, Budapest, 31–45.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Wellmann Nóra (szerk.) 1982: *Színházi hírek 1780–1803. A Magyar Hírmondó, A Hadi és Más Nevezetes Történetek és a Bécsi Magyar Hírmondó tudósításai*. Magyar Színházi Intézet, Budapest.
- Wertheimer Ede 1896a: Az 1807-ik évi magyar országgyűlés: kiadatlan források alapján: első közlemény. *Századok* (30.) 4. 293–309.
- Wertheimer Ede 1896b: Az 1807-ik évi magyar országgyűlés: kiadatlan források alapján: második és befejező közlemény. *Századok* (30.) 5. 394–412.